
INFORMACJE

MARIUSZ MATYKA

*Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa
Państwowy Instytut Badawczy w Puławach*

ŹRÓDŁA RYZYKA W ROLNICTWIE ORAZ METODY JEGO OGRANICZANIA

1. Czym jest ryzyko?

Typowym truizmem jest stwierdzenie, że każde działanie człowieka obarczone jest ryzykiem. Od jakiegoś czasu jest to jedno z bardziej popularnych zagadnień pojawiających się w pracach naukowych z różnych dyscyplin od socjologii poprzez ekonomię, medycynę do rolnictwa.

Jest wiele wyjaśnień etymologii słowa ryzyko, najczęściej jednak za źródłostów uważa się łacińskie „*risicum*”, oznaczające szanse, prawdopodobieństwo wystąpienia zdarzenia pozytywnego lub negatywnego [Nahotko, 2001], inne źródła podają, że słowo to wywodzi się od staro włoskiego „*risicare*”, co oznacza odważyć się [Bernstein, 1997]. W odniesieniu do sektora agrobiznesu uważa się, że ryzyko jest to możliwość powstania nieprzewidzianych odchyień od zamierzonych efektów związanych z podjęciem i realizacją decyzji w jednostce gospodarczej sfery agrobiznesu [Józwiak, 1998]. Ponieważ w literaturze występuje bardzo wiele definicji ryzyka łatwiej jest go zdefiniować za pomocą zespołu cech [Monkiewicz i in., 2000]:

- ryzyko nie jest czymś jednorodnym, a zatem nie jest możliwe podanie jednej uniwersalnej, jednoznacznej definicji tego pojęcia;
- ryzyko występuje w co najmniej dwóch aspektach: obiektywnym i subiektywnym;
- ryzyko może być badane w różnych kontekstach, jako: niebezpieczeństwo, hazard, niepewność, prawdopodobieństwo;
- ryzyko jest czymś zmiennym i stadialnym, czyli jest to raczej proces niż stan otoczenia.

Podsumowując próby zdefiniowania ryzyka można stwierdzić, że współcześnie pojęcie niepewności określa się jako stan, w którym przyszłe możliwości i szanse ich wystąpienia są nieznane. Natomiast w sytuacji, gdy co najmniej dla jednego z elementów wpływających na wynik prowadzonej działalności znane jest prawdopodobieństwo jego wystąpienia, wówczas podmiot gospodarujący ma pełną świadomość wystąpienia przyszłych, przypadkowych zdarzeń i bierze na siebie odpowiedzialność za niekorzystne jego konsekwencje. W sytuacji takiej mówimy o ryzyku [Czyżewski, Jerzak i in., 2006].

Celem niniejszego opracowania jest próba zapoznania czytelnika z problematyką ryzyka w rolnictwie oraz przedstawienie metod jego ograniczania. Temat ten w ostatnim czasie nabiera szczególnego znaczenia ze względu na występujące ostatnio anomalie pogodowe oraz wprowadzenie, mających ograniczać ich skutki, ubezpieczeń produkcji rolniczej.

2. Klasyfikacja ryzyka

W literaturze znaleźć można bardzo wiele klasyfikacji ryzyka. Zjawisko to występuje w różnych strefach działalności gospodarczej począwszy od sfery produkcyjnej poprzez działalność handlową do działalności finansowej [Kaczmarek, 2005]. Ze względu na efekt działania wyróżniamy ryzyko czyste i spekulacyjne [Tarczyński, Mojsiewicz, 2001].

- Ryzyko czyste występuje wówczas, gdy w stosunku do stanu obecnego jedyną alternatywą jest wyłącznie strata. Jest to na ogół ryzyko powodowane siłami przyrody.
- Ryzyko spekulacyjne występuje, gdy nieznane przyszłe zdarzenia mogą spowodować zarówno straty jak i zyski.

Kompleksowe podejście do różnych aspektów występowania ryzyka pozwala wyróżnić następujące obszary ryzyka [Dowgiało, 1980]:

- ryzyko naturalne, które wynika z oddziaływania naturalnych czynników, takich jak wahania warunków meteorologicznych, zmiany klimatu itp.,
- ryzyko osobowe, które wynika z ułomności natury ludzkiej, np.: niedbalstwo, nieuczciwość, nierzetelność,
- ryzyko rynkowe, powodowane zmianami warunków rynkowych w jakich gospodarstwo musi funkcjonować, a powodowane głównie zmiennością cen płodów rolnych i środków produkcji.

3. Źródła ryzyka

Rolnictwo ze względu na swoją specyfikę jest szczególnie narażone na ryzyko. Wynika to z bardzo dużego uzależnienia produkcji od niezależnych od człowieka warunków atmosferycznych. Drugim aspektem, który wpływa na obciążenie pro-

dukcji rolniczej dużym ryzykiem, jest bardzo długi cykl produkcji, a tym samym powolny obrót zaangażowanego w produkcję kapitału.

Klasyfikując źródła ryzyka w rolnictwie można podzielić je na aktualne oraz potencjalne. Aktualne źródła ryzyka:

3.1. Przyroda

Rolnictwo przez swój ścisły związek z naturą jest bardzo uzależnione od zmiennych warunków klimatycznych i biologicznych, jakości gleb, pojawów chorób i szkodników, wahań temperatury, opadów itp. Anomalie i odchylenia pogodowe są główną przyczyną spadku plonów, a w efekcie obniżenia dochodów. Przykładem tego była klęska suszy w roku 2006 oraz straty w produkcji, szczególnie sadowniczej, spowodowane przez wiosenne przymrozki w 2007 roku.

3.2. Zmiany technologii produkcji oraz postęp naukowo-techniczny

Wydawać się może, że powyższe czynniki są raczej motorem rozwoju rolnictwa, a nie zagrożeniem. Jednak trzeba się liczyć z tym, że wprowadzenie zmian technologii produkcji, czy nowych odmian roślin lub ras zwierząt może nieść pewne zagrożenia. Po pierwsze może to powodować niedostosowanie się rolników do zmian z powodu braku niezbędnej wiedzy. Po drugie wprowadzenie nowych rozwiązań na ogół powoduje wzrost produktywności, a przez to osłabienie przewag konkurencyjnych gospodarstw stosujących starsze technologie. Zauważyć należy również, że wszystkie nowe rozwiązania są kosztowne i pośrednio generują zagrożenie płynności finansowej gospodarstw. Przykładem tego może być branża mleczarska, w której postęp technologiczny w ostatnich latach był ogromny, ale w efekcie spowodował wyeliminowanie z rynku znacznej grupy słabszych gospodarstw, które nie były w stanie utrzymać tempa zmian.

3.3. Organizacja i zarządzanie

Ryzyko tego aspektu działalności rolniczej wynika głównie z niedoskonałości ludzkiej. Znanych jest szereg przykładów, gdzie w zbliżonych warunkach jedno z gospodarstw osiąga sukces, inne natomiast ulegają likwidacji. Głównej przyczyny takiego stanu rzeczy upatrywać można w tzw. „czynniku ludzkim”, który od niedawna uznawany jest obok ziemi, pracy i kapitału za czwarty czynnik produkcji, w zasadniczy sposób decydujący o jej powodzeniu.

3.4. Sytuacja gospodarcza i polityczna kraju oraz zmiany na rynkach światowych

Obecnie, kiedy ludzkość weszła w fazę powszechnej globalizacji, również rolnictwo uzależnione jest od szeregu czynników zewnętrznych. Z punktu widzenia kraju rolnictwo jest tylko jedną z gałęzi gospodarki, która w coraz mniejszym stopniu wpływa na wartość wytwarzanego PKB. Z drugiej strony pomimo niskiego procentowego udziału w tworzeniu dochodu narodowego jest działalnością podstawową, która pozwala utrzymać państwu niezależność. Niemniej jednak

rolnictwo ulega wpływom całej gospodarki i ogólna dekonjunktura znajduje również odbicie w warunkach funkcjonowania rolnictwa. Również w skali globalnej rolnictwo narażone jest coraz bardziej na wahania na światowych rynkach żywności

Do potencjalnych źródeł ryzyka w rolnictwie, które mogą przybrać na sile w przyszłości można zaliczyć:

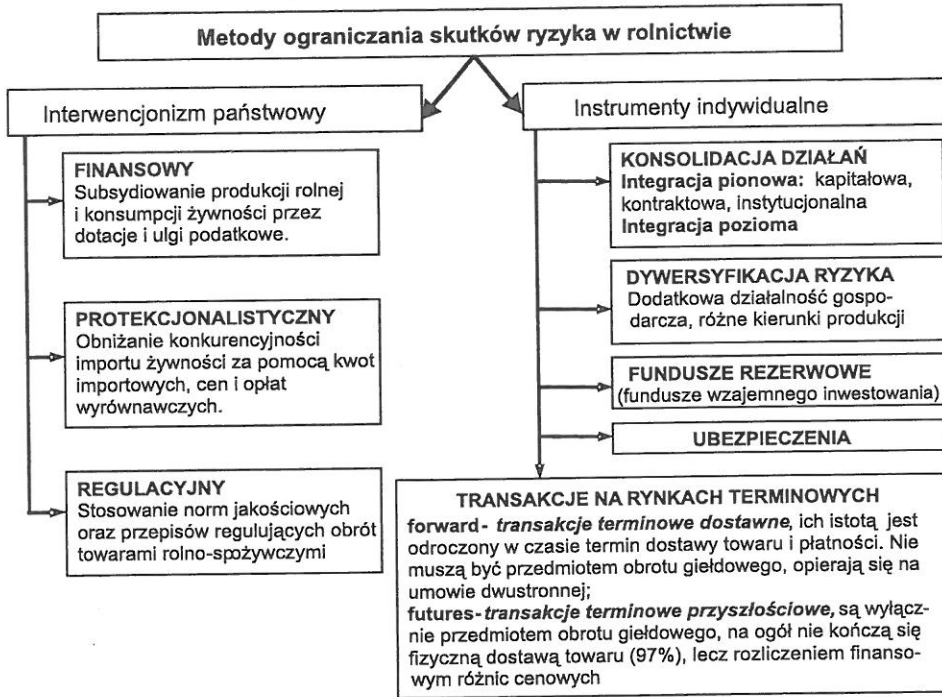
- Zmiany klimatyczne.
- Zakłócenia równowagi popytowo/podażowej na świecie.
- Wahania kursów walut.
- Brak zbytu na wyprodukowane towary (np.: zakłócenia w eksporcie z Rosją).
- Masowe (globalne?) epidemie (np.: BSE, Ptasia Grypa).
- Rokowania z WTO i reforma WPR zmierzająca do ograniczenia interwencjonizmu państwowego.
- Wzrost obowiązków w zakresie ochrony przyrody („zanieczyszczający płaci”).
- Zmiana społecznej percepcji rolnictwa oraz zmiana zachowań konsumentów.
- Uzależnienie rolnictwa od surowców kopalnych.
- Większe wsparcie i mniejsze obostrzenia środowiskowe (dumping) dla rolnictwa w USA i Kanadzie, oraz intensywnie rozwijające się rolnictwo w krajach azjatyckich, amerykańki południowej, a nawet afrykańskich.
- Stosowanie technik genetycznych w rolnictwie („zasada ostrożności”).
- Brak wypracowanego w Europie modelu rozwoju rolnictwa po 2013 roku.
- Mała elastyczność i niska dynamika przekształceń rolnictwa w stosunku do innych gałęzi, przy szybko zmieniającej się gospodarce światowej.

4. Jak ograniczać ryzyko?

Wraz z rozwojem ludzkości udało się jednak wypracować szereg metod ograniczania ryzyka w rolnictwie (rysunek 1). Zasadniczo można je podzielić na dwa bloki:

Rysunek 1

Metody ograniczania skutków ryzyka w rolnictwie.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Czyżewski A., Jerzak M.A., i in. (2006): Ekonomiczne uwarunkowania wykorzystania rynkowych narzędzi stabilizacji cen i zarządzania ryzykiem w rolnictwie. Wyd. AR Poznań.

4.1. Interwencjonizm państwowy

Duży udział w ograniczaniu ryzyka w rolnictwie, szczególnie w sferze działalności handlowej, ma interwencjonizm państwowy. Rola tego instrumentu polega na finansowym wspieraniu produkcji rolniczej i konsumpcji żywności oraz udzielaniu dotacji i ulg podatkowych, które mają sprzyjać producentom żywności. Znanym od lat elementem ochrony własnych rynku produktów żywnościowych jest ograniczanie napływu konkurencyjnych artykułów z innych państw. Realizuje się to poprzez stosowanie ceł, cen wejścia oraz narzucanie wysokich norm i standardów jakości. W latach poprzednich rozbudowanym system interwencjonizmu państwowego charakteryzowała się Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej, jednak w ostatnim czasie obserwuje się ograniczanie tego instrumentu. Jest to uwarunkowane wieloma czynnikami, ale za główną przyczynę należy uznać rozmowy w ramach WTO (Międzynarodowa Organizacja Handlu), które mają za cel liberalizację handlu na szczeblu światowym.

4.2. Instrumenty indywidualne

Obok ochrony państwa istnieją również indywidualne instrumenty pozwalające ograniczyć siłę oddziaływania ryzyka. Jednym z nich jest wykorzystywanie postępu biologicznego polegające na odpowiednim doborze gatunków i odmian do warunków glebowo-klimatycznych w jakich znajduje się gospodarstwo. W ostatnich latach przybiera na znaczeniu również ograniczanie ryzyka poprzez zwiększenie liczby uprawianych gatunków, czy różnicowanie kierunków produkcji w ramach jednego gospodarstwa. Pozwala to zmniejszyć ryzyko zachwiania płynności finansowej i umożliwia częściowe ograniczenie wpływu wahań cen jednego produktu rolniczego na kondycje finansową gospodarstwa. Coraz częściej zdarza się również, że w gospodarstwach oprócz typowej produkcji rolniczej prowadzona jest również działalność gospodarcza o innym charakterze. Daje to możliwość mniejszego uzależnienia źródeł dochodu od wahań pogodowych i cenowych, jakim są poddane typowe produkty rolnicze.

Stosunkowo mało znanym i wykorzystywanym w Polsce instrumentem ograniczania ryzyka cenowego są transakcje na rynkach terminowych. Korzyści wynikające z tego typu transakcji, są dla rolnika znaczące ponieważ ryzyko wahań cen przejmuje wtedy na siebie pośrednik giełdowy, a rolnik sprzedaje produkt po określonej stałej cenie, bez obawy, że ulegnie ona zmianie.

Również konsolidacja działań polegająca na integracji pionowej i poziomej jest znaczącym przedsięwzięciem ograniczającym ryzyko. Dobrym przykładem integracji pionowej w polskich warunkach jest spółdzielczość mleczarska, gdzie doszło do konsolidacji producentów, przetwórcy i nierzadko handlu. Z kolei o integracji poziomej, mówimy gdy mamy do czynienia z łączeniem się rolników, np. w grupy producenckie. Obydwie formy działania pozwalają zwiększyć przewagę konkurencyjną pojedynczych rolników i stwarzają okazje do lepszego funkcjonowania na coraz bardziej globalizujących się rynkach.

Najczęściej wykorzystywana forma ograniczania ryzyka, zarówno w życiu prywatnym jak i działalności gospodarczej, są ubezpieczenia. W odniesieniu do rolnictwa wyróżniamy ubezpieczenia dobrowolne, którym jest ubezpieczenie mienia ruchomego w gospodarstwie rolnym oraz ubezpieczenia obowiązkowe, które dotyczą budynków wchodzących w skład gospodarstwa, odpowiedzialności cywilnej i od 2008 roku produkcji roślinnej i zwierzęcej.

Duże zainteresowanie w ostatnim czasie budzi ustawa z dnia 7 lipca 2005 roku, z późniejszymi zmianami, dotycząca obowiązku ubezpieczenia upraw rolnych i zwierząt gospodarskich. W ramach powyższej ustawy ubezpieczeniem będą objęte szkody spowodowane przez: huragan, powódź, deszcz nawalny, grad, piorun, osunięcie się ziemi, lawinę, suszę, ujemne skutki przezimowania, przymrozki wiosenne oraz ubój z konieczności. Ustawa nakłada na producenta, który uzyskał płatności bezpośrednio do gruntów rolnych lub płatność cukrową, obo-

wiązek zawarcia umowy ubezpieczenia upraw. Obowiązek ten uważa się za spełniony jeżeli od dnia 1 lipca roku następnego po roku, za który rolnik uzyskał płatności bezpośrednie, ubezpieczeniem na okres 12 miesięcy objęte zostanie co najmniej 50% powierzchni upraw. Rolnik, który nie ubezpieczy swoich upraw będzie musiał wnieść opłatę za niespełnienie obowiązku w wysokości równoważności w zł 2 Euro od 1 ha. Budżet państwa, w ramach powyższej ustawy, zobowiązał się dopłacać od 50 do 60% (w zależności od roku) wartości składki z tytułu ubezpieczenia upraw i 40 do 50% wartości składki z tytułu ubezpieczenia zwierząt. Ubezpieczeniu temu będzie podlegał plon główny następujących roślin: buraka cukrowego, kukurydzy na paszę, zboża, rzepaku, kukurydzy, ziemniaka, warzyw gruntowych, drzew i krzewów owocowych oraz truskawki, chmielu, tytoniu oraz roślin strączkowych na ziarno.

Zaznaczyć należy również, że bardzo dużą rolę w ograniczaniu ryzyka pełni nauka i doradztwo rolnicze. Właśnie z tych źródeł rolnik czerpie informację i wiedzę, która pozwala w znacznym stopniu ograniczyć ryzyko poprzez odpowiednie zarządzanie.

5. Podsumowanie

Pomimo tak licznych źródeł ryzyka trzeba zaznaczyć, że osiągnięcie zysku z działalności gospodarczej zawsze wiąże się z ryzykiem, przy czym wyższej stopie zwrotu towarzyszy wyższe ryzyko [Gładysz, 2006]. Pomimo tak licznych źródeł ryzyka w rolnictwie istnieją pewne formy ograniczania czy przeciwdziałania ryzyku. Zaliczyć do nich można interwencjonizm państwowy, konsolidację działań poprzez tworzenie grup producenckich lub spółdzielni, różnicowanie działalności oraz ubezpieczenia, które są najbardziej uznaną formą ograniczania ryzyka.

Bardzo ważną rolę w zarządzaniu ryzykiem w rolnictwie pełni nauka oraz doradztwo rolnicze. Powszechnie wiadomo, że wiedza oraz rzetelna informacja umożliwiają ograniczanie, a w niektórych przypadkach wyeliminowanie ryzyka.

LITERATURA

1. Bernstein P.L. (1997): *Przeciw bogom. Niezwykłe dzieje ryzyka*. WIG-Press, Warszawa.
2. Czyżewski A., Jerzak M.A., i in. (2006): *Ekonomiczne uwarunkowania wykorzystania rynkowych narzędzi stabilizacji cen i zarządzania ryzykiem w rolnictwie*. Wyd. AR Poznań, 102-104.
3. Dowgiatło Z. (1980): *Organizacja i zarządzanie przedsiębiorstwem rolnym*. Wyd. AR Szczecin, 8-12.
4. Gładysz M. (2006): *Ryzyko w działalności gospodarczej*. Zeszyty Naukowe Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej, z. 59, 31-41.
5. Józwiak W. (1998): *Ryzyko ekonomiczne w agrobiznesie*. [w:] *Encyklopedia agrobiznesu*. Fundacja innowacji, Warszawa, 815-818.
6. Kaczmarek T.T. (2005): *Ryzyko i zarządzanie ryzykiem*. Ujęcie interdyscyplinarne. Difin, Warszawa.
7. Monkiewicz J. i in. (2000): *Podstawy ubezpieczeń*. Poltext, Warszawa, 15-27.
8. Nahotko S. (2001): *Ryzyko ekonomiczne w działalności gospodarczej*. Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego, 37-38.
9. Tarczyński W., Mojsiewicz M. (2001): *Zarządzanie ryzykiem*. Polskie Wydawnictwa Ekonomiczne, Warszawa.